

Stere sau Romanul tragicului învingător

Puțină lume mai știe astăzi cine a fost și ce a făcut în viața sa Constantin Stere, scriitor, profesor de drept constituțional la Universitatea din Iași și om politic despre care un ziar scria în 1921 : « Un om întreg și ca știință, și ca valoare și mai ales un om dintr-o bucată, un caracter. Basarabia întreagă îl urmează... » Personalități dintre cele mai diverse ale vieții noastre culturale l-au considerat totuși o figură de primă mărime și caracteristică a epocii sale : Călinescu îl privește ca pe « unul dintre cei mai de seamă prozatori ai literaturii contemporane », Ralea îl numește « simbolul etic al democrației românești », iar Ion Negoitescu, care-i consacră în 1976 un portret foarte înțelegător, plasează « preludiile » sale printre « acele cărți de natură istoric-ideologică, de semnificație morală, care se impun ca opere ce asigură prin ele însele un loc singular și important autorilor în spiritualitatea românească ». Deși intrate într-un con de umbră, sporit în anii de după cel de-al doilea război mondial de atitudinea sa consecvent opusă Rusiei, acțiunile și scrierile lui Stere au lăsat o urmă de neșters în anii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și pînă la moartea sa, în 1936.

Basarabean venit în țară la aproape treizeci de ani, după opt ani de exil în Siberia în urma activității sale în cercurile narodnice din Chișinău, Constantin Stere a adus într-un mediu politic populat în bună parte cu eroi desprinși din piesele lui Caragiale o undă dramatică de seriozitate, de credință în principii, de perseverență și de inflexibilitate. Crescut la școala dură a luptei împotriva ohranei țariste, asumîndu-și un crez democrat încă din adolescență, Stere n-a înțeles și n-a acceptat niciodată compromisurile, atît de facile sub soarele mai blînd al patriei-mamă ; inflexibil și neîndurător cu adversarii, arogant și brutal uneori chiar cu prietenii, Stere a intrat în politică fără să aibă și maleabilitatea, relativismul, adaptabilitatea atît de necesare unei asemenea activități. Așa se explică « tragismul » destinului său politic, cum îl numește Z. Ornea, faptul că a fost nevoit de mai multe ori să-și schimbe « forma » discursului pentru a nu schimbe « fondul » credinței și că, venit în țară cu reputația unui social-democrat călit în închisorile Rusiei, el va intra în politica efectivă ca membru al partidului liberal, prieten și sfătuitor prețuit al lui Ionel Brătianu, și va pleda pentru poporanismul pe care-l asună o revistă de importanța *Vieții românești*.

Participant activ la pregătirea unirii Basarabiei cu țara (proclamată la 27 martie 1918 – Basarabia era prima dintre provinciile istorice care revenea la trunchiul comun), ales președinte al Sfatului Țării din aprilie 1918, fondator al partidului țărănesc din Basarabia, care se unește cu Partidul Țărănesc în 1921 și în 1926 cu Partidul Național, Stere devine astfel un membru important al noului Partid

Național Țărănesc, căruia îi și structurează în bună parte doctrina, înrădăcinată în vechiul său poporanism. Era normal și de așteptat ca el să ocupe acum o poziție importantă în politica țării, mai ales după ce partidul este chemat la guvernare în 1928. Ca urmare a atitudinii sale filogermane din timpul războiului (de teama de a nu-și vedea țara cotropită de ruși) și a adversităților din propriul său partid, Stere se va retrage treptat din viața publică și va reveni la literatura de mult timp abandonată. Avea să scrie în ultimii săi ani un roman fluviu cu puternice rădăcini autobiografice : *În preajma revoluției*, roman neterminat la moartea autorului, în vara anului 1936, în pofida celor opt volume apărute până atunci și din care, după toate aparențele, Eugen Ionescu tradusese primele trei pentru editura pariziană Hachette.

Stere fusese prezent în spațiul literaturii cu mult înainte de criza din 1930 care a dus la ieșirea lui din politică : nu numai articolele sale – doctrinare și aici – despre poporanism și despre menirea artei din 1894 îndreptățesc această afirmație, ci și delectabilele memoriale de călătorie, care explică interesul său pentru proza lui Dinicu Golescu, savuros discutată într-un articol apărut în 1910 în *Viața românească*. Nu întâmplător fusese convocat la nașterea noii reviste, apărute în martie 1906 : Stere era o figură importantă în mișcarea literară de la începutul secolului și cel care părea destinat să preia ștafeta literaturii angajate din mâna lui Gherea. Romanul său surprinde însă nu numai prin trecerea la un gen pe care nu-l abordase, ci și prin amploarea și forța construcției, prin reliefurile figurilor, prin stăpânirea scenelor de masă, încât s-a vorbit despre el – sub imperiul surprizei și al entuziasmului – ca despre un Tolstoi român.

Odată trecută emoția primei apariții, judecățile se fac mai calme și mai circumstanțiate. Nu există o unanimitate de păreri despre literatura pe care o scrie în romanele ciclului autobiografic : unde Mihail Sebastian găsește că « Stere are un dar viguros și obiectiv de a privi oamenii, de a-i realiza epic, de a desena un portret, de a studia un caracter », lui Pompiliu Constantinescu îi produce « impresia că recitești o ediție revăzută, romanțată mai exact, a *Neoiobăgiei* lui Dobrogeanu-Gherea » ; unde vorbește Negoieșcu de « bogăția umană » a prozei sale, Mihai Zamfir vorbește de « falsul romancier » ș.a.m.d. Nici în privința carierei sale politice sau, mai important, a destinului său uman nu există o convergență a părerilor : Ralea crede că « Stere e simbolul etic al democrației românești », Victor Eftimiu vorbește de « cel mai mare fiu al Basarabiei moderne », iar Iorga, care-l prețuisese înainte, îl consideră după război un « trădător ». În fața acestei diversități de opinii, a unei personalități contradictorii și greu de caracterizat, despre care au rămas puține documente și peste care s-a așezat, grea, lespedea ostracizării politice după 1944, era oarecum firesc ca numele lui Stere să fie aproape ignorat de noile generații.

Cum să nu atragă un asemenea personaj – dramatic, complicat și controversat – interesul unui cercetător ca Z. Ornea, cunoscător adânc al epocii și al mișcării socialiste de la confluența celor două veacuri și avocat din oficiu al tuturor nedreptățiiilor istoriei și ai istoriei literare ? Personalitatea rectilinie și luminoasă a lui Gherea, nici ea lipsită însă de zonele ei de mister, îi prilejuise o analiză aprofundată a doctrinei și a șanselor ei de aplicare într-o țară atipică, de la gurile

Dunării. Care este însă rezultatul întâlnirii doctrinei abstracte cu o personalitate explozivă precum aceea a lui Stere, superior celor mai mulți dintre concurenții săi politici în lecturi, în capacitatea de analiză, în perseverență – acesta este un lucru pe care istoria l-a consemnat, dar n-a mai apucat să-l explice. Stere, împreună cu cei mai mulți dintre oamenii politici de dinaintea celui de-al doilea război mondial, a fost practic interzis de autoritățile comuniste, și asta cu atât mai mult cu cât adversitatea sa față de țarism se transformase, firesc, în antisovietism. Cum omul a dispărut în vara anului 1936, atunci când norii viitoarei conflagrații se arătau deja la orizont, nici activitatea sa, nici figura sa n-au făcut obiectul unei cercetări istorice măcar cât aceea consacrată lui Gherea.

Rezultatul produs de acest complex de factori și de pasiunea criticului pentru studiul politic și cultural al epocii « dintre două veacuri » se găsește în cele două volume groase – reunite aici într-unul singur – pe care Z. Ornea le consacră biografiei lui Constantin Stere, apărute cu puțin înainte de decembrie 1989; momentul era tensionat în el însuși, dar prevestea în același timp schimbările pe care, ca orice istoric adevărat, Z. Ornea le presimte și le cheamă prin chiar cartea sa. Afectată de teribila tensiune care făcuse aproape irespirabil aerul din lumea cercetării umaniste, dar și favorizată de acumulările din toți anii de îngheț obligatoriu, cartea lui Ornea își desfășoară dinaintea cititorului tot farmecul unor căutări și unor controverse a căror temperatură nu coborîse încă, a căror tensiune îl implică pe cititor în cele două etaje ale lecturii sale. În filigranul analizei istorice se citește treptat desenul explicit al eșecului unei mari iluzii: a unei idei și a omului care a slujit-o. Paradoxal, cel ce se salvează din acest naufragiu este individul care s-a investit total într-o acțiune sortită eșecului, pentru că generozitatea ideii, peripețiile înțeleștării, spectacolul incomparabil al declinului și sfârșitului unui bărbat care nu cedează duc la conturarea unui profil de luptător, unui spirit superior și generos, prins într-o ambuscadă a istoriei.

Deși Z. Ornea nu insistă asupra episoadelor mai personale ale biografiei lui Stere (nici nu există multe documente intime asupra lor) – asupra căsătoriei cu o femeie care i s-a dedicat încă din adolescența basarabeană, care l-a urmat în exilul siberian, dar pe care n-o iubea și de care s-a despărțit tîrziu pentru o mare iubire crepusculară, ce coincide, poate fără legătură, cu începutul declinului său politic –, aceste detalii nu lipsesc din carte și o colorează cu nuanțe ale unor posibile turmente de care nici oamenii politici nu sînt scutiți. Consacrată în liniile ei generale vieții publice și intelectuale a eroului, căreia îi luminează resuriturile și îi explică traiectoria, glorios începută dar terminată într-o nemeritată marginalizare, această primă și amplă biografie schițează și un posibil roman – zbu-ciunat, ca toate episoadele vieții lui Stere – al afectelor, trăirilor, suferințelor omului vulnerabil, ascuns pentru contemporani în spatele tribunului, doctrinarului, vorbitorului care captiva mulțimile. Schița acestei vieți disimulate dar multuitoase sub aparențele ei burgheze – ca și aceea a altui erou preferat de Z. Ornea, a lui Maiorescu – este sugerată în tușe discrete, dublînd tot timpul epica acțiunilor politice și dezbaterea de idei cu un posibil roman de intensitate dostoevskiană, de la copilăria celui respins sau chiar urît de propria lui mamă la episoadele dramatice ale exilului siberian și la eșecul unei vieți închinată, canilpetrescian, « ideii ».

Autorul biografiei vede una din explicațiile posibile ale acestui eșec în încercarea sa de a dubla activitatea doctrinarului cu aceea a militantului politic, căci « toți doctrinarii noștri înregimentați în activismul politic au fost niște memorabili înfrinți », de la Kogălniceanu la Iorga. Adevărata sa vocație, spune el, dramatică în ordine personală pentru că-i include eșecul, a fost aceea de a oferi « un exemplu de generoasă dezinteresare și de slujire înălțătoare a unui ideal ». Povestitor neîntrecut, ca bun moldovean ce era, Z. Ornea avea și stofă de romancier. Cartea de față o atestă.

Mircea Anghelescu

Între timp, lucrurile se complicaseră. În ianuarie 1915 România acceptă oferta unui împrumut de 150 milioane lei. Nu era un simplu împrumut financiar, ci un pas important de alăturare la Antantă. I.G. Duca are dreptate să aprecieze : « În realitate, din acest moment datează alianța noastră cu puterile Triplei Înțelegeri. De atunci înainte nu mai putea fi vorba de o adevărată neutralitate a României. »² La aceasta se adăugau declarațiile deschise ale lui Diamandy – tot atunci apărute la Paris care aproape că anunță data intrării României în război alături de Antanta. O modificare importantă se petrece și în câmpul de război. La 26 aprilie 1915, Italia renunță la neutralitate și se alătură Antantei. Din Pactul Triplei Alianțe ieșise o putere care se alăturase taberei adversarilor. România ce va face ? Presiunile interne și externe asupra guvernului român sînt și mai puternice. Brătianu avea însă nevoie de răgaz. Nu numai pentru înzestrarea modernă a armatei, dar așteptînd și momentul socotit favorabil intrării în acțiune. Totuși, în martie 1915 Brătianu începe tratative secrete cu Antanta. Dar, are dreptate Ion Bulei, primul-ministru al țării noastre « încearcă să aplice o strategie politică învâluitoare. Adică să nu trateze direct cu Rusia, fără a căuta mai întîi să se asigure de găsirea unei înțelegeri a situației României la Londra și Paris, care înțelegere să ușureze tratativele cu Sazonov, influențîndu-le... »³ Brătianu condiționează, firește, intrarea în război de recunoașterea drepturilor țării noastre asupra teritoriilor românești din imperiul habsburgic. Se pare că și pretențiile lui Brătianu erau exagerate și că Rusia nu era, de fapt, interesată atît de intrarea României în război, cît de menținerea neutralității ei. Apoi, cum putea accepta Rusia țaristă o întărire teritorială și economică a României ?⁴ Brătianu, în consecință, refuză, cum se stabilise mai înainte, intrarea țării noastre în război în luna mai, cerînd satisfacerea pretențiilor ei legitime. Și rezistă tuturor presiunilor « Ligii culturale » (acum aflată sub președenția lui Vasile Lucaciu), a « Acțiunii naționale » (care, amîndouă, organizează mari mitinguri și manifestații), a presei tot mai impetuoase și războinice. De abia în iunie, la insistențele Angliei și Franței și sub efectul unor înfrîngerii militare pe frontul Galiției, Rusia s-a văzut nevoită să ne accepte condițiile. Dar stipulațiile privind livrările de armament și unele clauze ale convenției militare erau atît de nesigure sau, respectiv, confuze încît Brătianu amîna, din nou, intrarea în război. Brătianu judeca lucid și bine, cumpănind atent interesele reale ale țării. Se va fi convins, măcar o clipă, că Rusia țaristă nu ne putea deveni un aliat de nădejde, că armatele ei nu erau puternice, reflectînd criza sistemică a puterii autocrației și că deci, Stere, fostul lui prieten, avea dreptatea lui ?

Acesta era un izolat și un dezavuat de prietenii cu care luptase pentru aceeași cauză. Duca povestește că l-a revăzut, în mai 1915, de ziua onomasticii sale

¹ C. Stere – *România și războiul european, Viața românească*, 1914, nr. 10-12, pp. 207, 230.

² I.G. Duca – *op. cit.*, vol. I, p. 2 001.

³ Ion Bulei – *op. cit.*, p. 178.

⁴ Vezi și Constantin Nuțu – *România în anii neutralității (1914-1916)*, Ed. Științifică, 1972, pp. 204-210.

(Sfinții Constantin și Elena). Nu era la Iași, ci la București, în cămăruța gazdei sale – doamna Scriban – de pe strada Luterană. Ministrul în funcțiune s-a dus să-l revadă după multe luni de tăcere. Stere l-a primit cu un agresiv « Ce vrei de la mine ? », începînd apoi să condamne politica externă a guvernului, cu argumentele pe care Duca le prea știa. « Invectivele le-am suportat fără supărare pentru două motive care dominau atunci raporturile mele cu Stere. Ținusem la prietenia lui și mă durea să o pierd. Făceam ultimele eforturi ca să mai salvez ceea ce se mai putea salva și nu mă opream deci la cuvintele unui om violent, agitat și pe care îl știam fără educație. În fine, mă țineam dator să fiu indulgent față de dînsul, căci era în joc colțul de pămînt în care văzuse lumina zilei, pămîntul părinților și străbunilor lui, adevărata sa patrie. Basarabia și situația ei reprezenta atunci o dramă îngrozitoare. România, nevăzînd încă putința ca din războiul mondial să iasă dezmembrarea ambelor împărății ce țineau pe frații ei subjugăți, era silită să aleagă între dîșii și, alegînd, sacrifica deocamdată Basarabia ca să poată salva și întări restul. Se putea tragedie mai dureroasă ? Dacă pe toți ne zguduia pînă în fundul inimii, ce trebuia să se petreacă în sufletul lui Stere, care era basarabean ? Chiar dacă judecata lui era întunecată, nu era îndreptățită să fie ? Chiar dacă cuvintele lui erau aspre și calificativele lui jignitoare, nu necesitau ele să fie scuzate ? În locul lui am gîndi poate ca dînsul, am vorbi poate ca el. Cu oameni cari suferă – și hotărît Stere suferea – ești dator să fii iertător. »¹ Observațiile lui Duca, fin cunoscător al sufletului omenesc, sînt drepte și surprind bine suferința lui Stere. Acesta trăia, acut, nu o dramă, ci o mare, răvășitoare tragedie. Asista, neputincios, la prăbușirea convingerilor sale de o viață. Abandonat de prietenii la putere, se considera de fapt trădat. Ideea că țara lui, avînd în frunte un guvern alcătuit din cei mai buni prieteni ai săi, optase pentru o alianță cu putredul imperiu al țarilor Rusiei, sacrificînd – cu bună știință – provincia lui natală, i se părea aproape o infamie. Considera, firește, că Brătianu nu apreciază realist situația și i-a tot servit, în scris, prin presă, argumente. Le va fi citit ? Că Brătianu care proceda cam de unul singur, conducînd peste tot (la Externe, la Război și, într-un fel, și la Palat) prin interpuși docili, e prea adevărat. (De aici, de altfel, i se va trage acea pofță de putere absolută, care, după război, va aduce mari daune țării, prin ignorarea democratismului real). Dar Brătianu se dovedise, în anii aceia ai așteptării încordate, nu numai un remarcabil om politic (deși privit cu neîncredere totală, la început și mai apoi, de toți oamenii politici mai importanți), dar efectiv un înțelept. Tactica lui de așteptare lucidă, rezistența în fața asaltului impaciențatilor de tot felul s-au dovedit inteligente și realiste. Că Brătianu calculase, deci, întreg ansamblul și se orienta cu siguranță, avînd și el dreptatea lui, nu-i putea intra în cuget lui Stere. Orgoliosul care era Stere nu admitea decît dreptatea lui, aprecierile altora fiind – toate – din această perspectivă cronate profund. Iar faptul că Brătianu, tocmai în momentele unor decizii politice externe covârșitor de importante nu-i cerea sfatul, nesocotindu-l trufaș, îl jigneau adînc. Se mulțumea cu un guvern mediocru, cînd, firește, singurul expert în materie, adevăratul cunoscător al fenomenului țarist și chiar al celui din complexul germano-habsburgic era el, Stere ! Că mulți dintre membrii guvernului (mai ales Porumbaru de la Externe)

¹ I.G. Duca – *op. cit.* vol. I, pp. 170-171.

erau mediocri era un fapt incontestabil. Dar Brătianu și-i alesese anume și îi păstra intenționat, pentru a conduce, de fapt, de unul singur mult complicata, atunci, politică externă a țării. Stere îi cunoștea și îi recunoștea lui Brătianu marile-i calități intelectuale și politice. Dar – se putea ? – tocmai aici, în politica externă, era convins că premierul greșește impardonabil. Iar la el, ursuzul zimbru « siberian », atâteașuitorul, tocmai, la el, premierul refuza să apeleze. Din trufie condamnată, credea, firește, Stere. Și – s-o mai spun ? – nu era deloc așa. Realitatea e că, așa cum a fost construit, Stere, acest luptător pentru democrație, nu era – sufletește – deloc un democrat. Nu îi era proprie toleranța față de opinia celuilalt. Credea, autocrat, numai în propria opinie, considerînd că adevărul și dreptatea sînt apanajul exclusiv al inteligenței și culturii sale, negreșit impresionante. De cele mai multe ori, această pretenție trufașă s-a confirmat. Adevărul și dreptatea au fost de partea lui. Dar nu întotdeauna, cum – poate – se întîmpla și acum. Însă prietenul său devenit, brusc, adversar – Ionel Brătianu – nu era construit din același aluat sufleteș ? Fără îndoială. Era și el un autocrat trufaș, predispus la aroganța dictatorială (pe care, după război, o va și practica) socotind că el deține cheia adevărului absolut, desconsiderînd, aproape disprețuitor, punctele de vedere ale altora deloc mai puțin dotați decît el. Atunci, în anii neutralității și în cei ai războiului, dreptatea tacticii sale a fost, în bună măsură, superioară altora. Așa sînd lucrurile, cei doi foști, deși se admirau reciproc, nu erau făcuți să se înțeleagă. Zadarnic aștepta Stere ca Brătianu, finalmente, să-l cheme și să-l asculte, urmîndu-i consiliile.

Mai tîrziu, în aprilie 1918, în timpul guvernului Marghiloman cînd Stere credea, fără dreptate (dar nu numai el !), că politica externă a lui Brătianu și-a dovedit falimentul, a povestit, cu năduf nestins, etapele rupturii acelei, pînă în 1914, frumoase prietenii. Din toată această amară și indignată istorisire, din ciclul *Pro domo*, publicat în *Momentul*, reiese că Brătianu ar fi vrut din capul locului să-l manipuleze în scopurile sale. Numai că Brătianu nu a făcut-o din felonie caracterologică. Ci din înalte rațiuni de stat care primează, întotdeauna, asupra amicitiei. Pentru a cuceri răgazul necesar înzestrării armatei și găsirii momentului oportun pentru intrarea țării în război, primului-ministru îi era necesar un fin joc dublu între cele două tabere. Stere devenea foarte util în acest joc și l-a folosit – zicea Stere – fără scrupule. Dar vorba lui Maiorescu, pe care am mai citat-o, nu există prietenie în politică, ci numai prieteni politici. Așa sînd lucrurile, Stere fusese desemnat să arate Puterilor Centrale că primul-ministru ar vrea să li se alăture. Dar că pentru a o face e necesar ca primul-ministru maghiar Tisza, mai întîi, să acorde românilor transilvăneni mai multe libertăți culturale și politice. În acest scop, repet, l-a utilizat Brătianu pe Stere, cunoscîndu-i bine convingerile. Strategia era excelentă, pentru ceea ce urmărea, întrucît se știa, peste tot, în țară și străinătate, că directorul *Vieții românești* îi este bun prieten, e șeful celui de al doilea club literar din țară, fiind una dintre personalitățile politice importante în structurile P.N.L. L-a trimis, în consecință, în misiunea din Ardeal și – se pare – la Viena, i-a sugerat (comandat ?) articolele din *Universul*, sfătuiindu-l (tot prin intermediul lui Ion Botez), atunci cînd ziarul bucureștean a sistat publicarea serialului, să pornească o mare campanie de presă în favoarea Centralilor. Ba chiar i-a propus să întemeieze, cu bani din visteria partidului, un ziar de aceeași orientare care să facă « propagandă ideilor noastre ». Stere a cerut timp de reflecție, s-a sfă-

tuit cu câțiva prieteni și a refuzat.¹ El afirmase în aceste mărturisiri că propunerea i-a fost făcută în octombrie 1914. Se pare că Ion Botez era cel care mijlocise și această inițiativă a lui Brătianu. Pentru că la 15 octombrie 1914 Ion Botez îi scria, de la București, lui Ibrăileanu : « În privința *Momentului*, eu vin duminică sau luni și vom vorbi. »² Reiese de aici că pregătirile erau destul de avansate de vreme ce se stabilise și denumirea cotidianului. E probabil că prietenii de care amintește Stere, la această consfătuire anunțată de Botez, l-au sfătuit să nu accepte propunerea. Poate că nici Stere nu agreea propunerea, văzînd cum sînt primite la București gazetele filogermane, finanțate cu bani nemțești și nu liberali. Oricum, are dreptate Stere, prin această propunere Brătianu urmărea efectiv, aproape cinic, un adevărat « asasinat moral și politic » împotriva prietenului său. E probabil sau posibil. Dar interesele mari ale țării primează, întotdeauna, asupra prieteniiilor oricît de durabile. Deși, adaugă Stere, atunci în octombrie 1914, nu-și dăduse seama, exact, de scopurile cinice ale prietenului său. Pentru că, deocamdată, Brătianu l-ar fi asigurat că « este hotărît să îndeplinească în mod leal tratatele noastre de alianță ». Cînd unele cercuri liberale, inclusiv presa oficioasă și-au pronunțat filoantantismul, Stere i-ar fi atras atenția primului-ministru că e necesar să curme energic această orientare. Dar premierul tăcea ca un Sfinx sau dădea asigurări liniștitoare. În ciuda unor luări de atitudine ale filoantantiștilor, de discuțiile cu premierul, Stere știa atunci « că eram în drept să mă consider în tot timpul acesta ca un colaborator și confident al lui Brătianu, care aproba pe deplin acțiunea mea. » Cît privește misiunea lui în Ardeal, care îi revenea în memorie asemenea unei arsuri nevindecate, ca și la conversația sa cu prietenul Ion Cantacuzino căruia Stere i-a comunicat că primul-ministru se va alia totuși cu Centralii, iar profesorul reproșîndu-i-o lui Brătianu, acesta a negat, Stere precizează : « Am avut întotdeauna mîndria de a recunoaște greșelile. I-am spus dlui Brătianu că mă resemnez la dezmintîrea dată. Destăinuirea făcută de mine doctorului Cantacuzino, înflorită și dezvoltată, a crescut într-o legendă. D. Iorga, mi se pare, a ajuns să afirme în *Neamul românesc* că aș fi ținut un discurs întreg în fața soldaților din Ardeal, chemați sub drapel. M-am crezut dator să tac. Primul-ministru n-a spus nici un cuvînt de apărare. Am primit tăcerea lui ca ispășirea greșelilor mele. Campania violentă dusă pe această temă împotriva mea desigur că nu e uitată de cetitori. Mă resemnam însă cu atît mai ușor cu cît eram mai convins că dl. Brătianu va face singura politică pe care o credeam cu putință și că eu astfel îi ușurez sarcina. » Apoi Mărăcescu l-a încredințat că Brătianu pregătește, totuși, alianța cu Antanta. Stere l-a chestionat și primul-ministru a negat, plîngîndu-se de dificila situație în care se afla. « L-am crezut. Am fost chiar emoționat. » A aflat apoi, în decembrie 1914, că Brătianu e angajat spre o înțelegere cu Antanta. A plecat de îndată la București, a cerut o convorbire cu Brătianu, care l-a primit imediat. « Tot ce am făcut pînă în acel moment am făcut în credința că servesc politica *suținută și de d. Brătianu*. Acum însă știam că drumurile noastre se despart... M-a primit foarte prietenește. Dar de la primele cuvinte am înțeles că nu mi se deschide, caută

¹ C. Stere – *Pro domo, Momentul*, I, nr. 1, 4 aprilie 1918, și nr. 3, 7 aprilie 1918. De asemenea, articolul *Dl. Brătianu pe calea pierzaniei*, *Lumina*, I, 7 noiembrie 1917.

² *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. II, ed. cit., p. 43.

numai să mă deruteze și „să mă joace“ și pe mine. Pentru prima oară mi-a făcut atunci teoria războiului „fără rizic și cu minimum de sacrificiu“... Nu am avut aproape puterea să discut. Am plecat profund nenorocit. Nu am multe legături de prietenie și rupturile mă costă mult. Sunt trei ani de atunci și amintirea încă mă doare. »¹

A plecat năucit. Nu-l afectase atât de mult descoperirea că prietenul său îl manipulasese conștient, cât faptul că politica lui Brătianu ar primejdi grav țara. I-a scris. « Din primele rînduri, i-am declarat că știu *poziția* că a plecat pe o cale pe care nu-l mai pot urma. Conștiința îmi impune să-mi iau libertatea de acțiune. „Voi lupta pentru politica lui Ion Brătianu împotriva fiului său“. Trebuie deci să lichidăm relațiunile noastre politice. » L-a rugat să accepte trecerea discretă a șefiei liberale ieșene lui G.G. Mârzescu, faptul anunțându-se public atunci când împrejurările vor fi oportune. Firește că Brătianu nu i-a răspuns la scrisoare, asigurîndu-l pe Mârzescu că totul se va aranja. Nu-i convenea nici să-l piardă pe Stere și, mai ales, să se știe că divergența se datorează politicii externe. Tocmai asta dorea Brătianu să ascundă. Dar Stere nu mai înțelegea să îndeplinească rolul de pion în strategia lui Brătianu și a publicat, în *Viața românească* din decembrie 1914, articolul *România și războiul european* în care, pentru prima oară, respingea public politica primului-ministru. În timpul sesiunii parlamentare, cum Stere mai mult absentă, Brătianu a trimis la Iași o delegație pentru a aplana conflictul. Au sosit Al. Radovici și Ion Procopiu. Dar Stere ar fi refuzat concilierea, stăruind asupra imposibilității de a pune de acord două concepții polare în politica externă. Stere a tot așteptat ca Brătianu să rezolve succesiunea la șefia liberală ieșeană. Lucrurile s-au temporizat, nerezolvîndu-se pînă la plecarea guvernului din București, adică pînă inclusiv după intrarea României în război. Emoționează finalul acestui al patrulea articol din serial : « Am expus faptele cu toată obiectivitatea de care sunt în stare. D. Brătianu nu le va putea tăgădui, deși nu știu cum le va interpreta. În orice caz, am o viață în urma mea care mă îndreptățește să cred că oricare ar fi atitudinea pe care șira spinării o impune celor din jurul său, chiar aceștia vor ști unde este adevărul. Lumea ne va judeca. »² Nu îi contest obiectivitatea. Ea e reală în dramatismul ei implicit și explicit. Dar nu avea și Brătianu dreptatea lui ? Aceasta nu-l interesa însă pe Stere. El a constatat o « înșelăciune » deliberată. Și îi era de ajuns.

Cînd și-a dat seama că totul e pierdut și că Brătianu s-a angajat definitiv pe albia unei politici externe fundamentale contrarii celor preconizate de el, a mai așteptat cîteva luni bune și, apoi, s-a aruncat în vîltoare. În vîltoarea, nu e nici un paradox, solitudinii. Își păstrase trufia. Se considera un solitar, deși avea dreptate Ibrăileanu cînd protesta necăjit și chiar jignit spunînd, « dar noi unde sîntem ». Nu era chiar atât de singur. Îl urmau prietenii de la *Viața românească* (cu excepția lui Ion Cantacuzino și Brătescu-Voinești), Radu Rosetti, istoricul, și încă destui alții. Gherea și întreg partidul socialist, conservatorii Maiorescu, Carp împărtășeau aproape același punct de vedere. Gherea și socialiștii, ce-i drept, i-au fost aproape numai atunci cînd se declara pentru stricta neutralitate. Dar conservatorii Maio-

¹ C. Stere – *Pro domo*, III, *Momentul*, I, nr. 3, 6 aprilie 1918.

² *Ibidem*, nr. 4, 8 aprilie 1918.

rescu și Carp (deși crunt îndușmăniți între ei), apoi și Marghiloman, prietenii de la *Viața românească* i-au împărtășit convingerile pînă la capăt. Cu toate erorile fatale, Stere se considera totuși un solitar. Și, din mai-iunie 1915, inaugurează, în revista pe care o conducea, rubrica *Din carnetul unui solitar*. Avea curajul și demnitatea opțiunilor sale și le făcea publice cu orice risc. Era de o onestitate ireproșabilă. Nu era, asemenea gazetarilor plătiți de nemți (cei de la *Minerva*, *Seara* etc.), un năimit. Nimeni nu i-a găsit numele pe infamantele liste de stipendiați ale lui Gunther. El scria din convingere. Și cum toți, chiar cei mai teribili dintre adversarii săi, o știau, nimeni nu i-a aruncat vreodată și insulta de « vîndut ». Aceasta în timp ce unii dintre cei care credeau că au dreptul să-l acopere de injurii traficau, fără jenă, autorizațiile de export, cîștigînd pentru ei sau pentru cei din preajma lor, peste noapte, averi nemuncite. Stere s-a păstrat curat, cinstit și sărac, deși numai un singur gest ar fi fost suficient ca nemții să reverse asupra lui cornul abundenței. Nici n-au îndrăznit să-i propună. Stere avea o conștiință pură care se rostea din convingere, riscînd sudalma de toți zvîrlită și fără putința apărării.

S-a spus că Brătianu și ceilalți proeminenți oameni politici ai vremii au avut dreptate să procedeze astfel pentru că s-au călăuzit, vorba lui Take Ionescu, după « instinctul național ». E prea adevărat. Dar Stere nu se călăuzea, și el, după chemarea « instinctului național »? Instinctul provinciei sale natale, Basarabia, nu avea același drept la expresie? Putea el, Stere, înăbuși acest « glas » și această chemare care venea de departe, din moși strămoși, răscolindu-l? Cine, dacă nu el, avea organ pentru a percepe undele acestui instinct, și el legitim național, aducîndu-l la cunoștința opiniei publice, strigînd după dreptate istorică? Mai ales că acesta era desconsiderat și cu bună știință sacrificat. Duca – s-a văzut – i-a înțeles durerea, în anințirile sale scrise prin 1931-1932. Tot cam pe atunci, în 1930, Stere s-a mărturisit într-o pagină care, la lectură, înfioară și azi. « Ca un om care am deșteptat nădejdiile unui popor, care i-am pus în mișcare, i-am asigurat sprijinul fraților de peste Prut, puteam eu – ca basarabean și ca vechi revoluționar –, în momentul decisiv, să plec capul să mă resemnez? Să samăn îndoiala în inimile lor leale – că, eu, Stere, cu știință i-am înșelat? Mai bine moarte! Căci se uită un adevăr că asupra mea nu apasă numai calitatea mea de basarabean, dar și tot trecutul meu de revoluționar. Și dacă pentru orice revoluționar, față de acțiunea pe care i-o dictează conștiința, considerațiunea de legalitate, evident, nu are nici un înțeles, pentru cel ce s-a identificat cu lupta împotriva țarismului, cugetul său nu-i mai poate lăsa nici o alegere... Și mi se cerea ca eu, basarabeanul... eu, unul dintre puținii supraviețuitori ai miilor de tovarăși căzuți în luptă năprasnică împotriva despotismului țarist – eu să mă pun deodată în serviciul călăului norodului meu, al aceluia care întrupa pentru mine toate forțele întunecate ale istoriei mondiale! A! Dar, și acum, jur pe conștiință că – decît asemenea nelegiuire – aș făcut cu inima mai ușoară mii de crime, – aștepte-mă mîne stîlpul infamiei, furcile și roata... »¹ Această mărturisire de conștiință, care echivalează cu o declarație de principii, e, cu adevărat, cutremurătoare pentru tragedia trăită de Stere în 1914-1916.

¹ C. Stere – *Documentări și lămuriri. Preludii. Partidul Național-Țărănesc și « cazul Stere »*, 1930, pp. 31-32.